

Charakteristika a důsledky moravských konfiskací (1620–1650)

Pobělohorské konfiskace probíhaly na Moravě v letech 1621–1636. Počátek konfiskačního procesu byl dán porážkou stavovského povstání, jež ve srovnání se situací v Čechách vypuklo poněkud opožděně, svým rozsahem a radikalitou se ale oproti podobným procesům v ostatních zemích postupu českých stavů nejvíce blížilo.⁷²⁵ Moravská stavovská společnost roku 1620 se i přes některé konkrétní odlišnosti (například v postavení církve nebo královských měst) svou strukturou české společnosti nejvíce podobala. I přes narůstající kontakty s rakouským prostředím byla s českou společností navíc propojena četnými rodinnými a osobními vazbami.⁷²⁶ Z toho vyplýval i analogický přístup k potrestání povstalců, včetně konfiskací jejich majetku. Moravský konfiskační proces měl být uzavřen několikrát během dvacátých let, nejdříve roku 1624 a posléze roku 1628. Nakonec však byl zakončen až roku 1636, současně se smrtí kardinála Dietrichsteina, a v některých ohledech pak v podobě společenských proměn dlouhodobě dozníval po celou první polovinu 17. století.⁷²⁷ Z pohledu na mapu postižených statků vyplývá, že moravské konfiskace zasáhly takřka rovnoměrně celou zemi. Na jihovýchodě a severozápadě Moravy byl rozsah konfiskací předurčen rozložením majetků povstaleckého hejtmána

(725) V poslední době se k tomuto problému vyjádřil především Jan P. Kučera ve své knížce o souvislostech Bílé hory. KUČERA, J. P.: *8. 11. 1620 Bílá hora*, např. s. 87–90. Dlouhodobě se ovšem souvislostem mezi stavovským povstáním v Čechách a jeho moravskou variantou věnoval Josef Válka. VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*, II, s. 98–103; TÝŽ: *Čechy a Morava ve stavovských povstáních*. SPFFBU. C 34, 1987, s. 119–129; TÝŽ: *Morava a porážky českých stavovských povstání*. In: Vorel, P. (ed.): *Stavovský odboj roku 1547*. Pardubice – Praha 1999, s. 9–40; TÝŽ: *Morava ve stavovské konfederaci*, s. 333–349.

(726) Šlechtici přicházející z Čech nemuseli na Moravě žádat o inkolát a byli automaticky považováni za představitele místní šlechty se všemi politickými a ekonomickými právy. Z tohoto důvodu se v době narůstající krize před vypuknutím stavovského povstání, v jeho průběhu i po jeho skončení dařilo oběma soupeřícím stranám tímto prostřednictvím manipulovat moravskou stavovskou politikou. ČÍHALÍK, M.: *„Sněm držaný léta 1612“*; KNOZ, T.: *Světla a stíny moravského stavovství*, s. 17–22.

(727) I o tomto zakončení lze ovšem mluvit pouze v relativní podobě. Jak víme, konfiskační proces pokračoval i v následujících letech. V primární rovině to bylo prostřednictvím činnosti různých revizních a likvidačních komisí. Ještě důležitější ovšem byly nejrůznější dlouhodobě působící důsledky pobělohorských konfiskací. MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 77–219.

Ladislava Veleny ze Žerotína a některých dalších příslušníků tohoto rodu. Koncentraci konfiskačního procesu na jihovýchodní a na střední Moravě způsobila skutečnost, že právě v jižní části Českomoravské vrchoviny (kromě větších dominií Zdeňka Brtnického z Valdštejna) a na Olomoucku stále existovala roztržitá pozemková držba drobných šlechticů, kteří se ve větší či menší míře podíleli na povstání a jejichž majetky byly vhodným prostředkem pro odměnění císařových podporovatelů z řad nižších armádních důstojníků, méně významných dvořanů a středního či nižšího úřednictva. (Příloha I.1.)

Charakteristické rysy moravských konfiskací

Na podobu konfiskačního procesu na Moravě sice osobně dohlížel císař Ferdinand II., nezastupitelnou roli nicméně sehrával kardinál František z Dietrichsteina. Dietrichstein byl roku 1620 již dvacet let olomouckým biskupem-knížetem, byl proto dobře seznámen s topografií i dějinami země, místními poměry i těžkostmi katolické církve, zároveň byl důslednou (byť ne zcela nekompromisní či netaktickou) vůdčí osobností protireformace, k níž přistoupil ještě před Bílou horou. Jako kníže spolupředsedající zemskému sněmu a zároveň představitel panského stavu dobře znal i politickou situaci v zemi. Po roce 1620 se stal gubernátorem Moravy a řízení konfiskačního procesu bylo součástí jeho povinností při správě země. Jeho ambice značně přesahovaly hranice země, v procesu konfiskací navíc nebyl neutrálním byrokratickým činitelem, nýbrž výraznou aktivní osobností.⁷²⁸

Konfiskace na Moravě byly podobně jako v Čechách a v dalších zemích monarchie definovány jako sankce za účast na stavovském povstání. Potrestání moravské rebelie bylo odrazem jejího průběhu. Vzhledem k méně radikálnímu postoji Moravanů byly poněkud mírnější, přesto však byly vyneseny některé hrdelní rozsudky. Tresty smrti byly uděleny všem hlavním činitelům povstání uvedeným na speciálně vypracovaných seznámech, a všem šlechticům, kteří bezprostředně po porážce povstání nebo po vynesení rozsudků odešli ze země do emigrace. Mírnost v porovná-

(728) BALCÁREK, P.: *Kardinál František z Dietrichštejna*; RILLE, A.: *Kardinal Franz Fürst von Dietrichstein in seinen Beziehungen zu Kaiser Ferdinand II. und Papst Urban VIII.* ZVGMS 16, 1912, s. 115–125; KOHLER, J.: *Franz Kardinal von Dietrichstein, Bischof von Olmütz (1599–1636) und die Prämonstratenser in Mähren.* Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 5, 1977, s. 256–270. Prvním historikem, který v plné míře odhalil osobnosti Karla staršího ze Žerotína a Františka z Dietrichsteina jako dva nejdůležitější protuhráče na bělohorské Moravě, které ovšem jejich rozhled přesahující obecnou úroveň i situace na Moravě svedly ke společnému osudu, byl Josef Válka. VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, subkap. Žerotín a Dietrichštejn, s. 106–107.

ni s podobnými sankcemi v Čechách spočívala v tom, že sankce (s výjimkou precedentního hrdelního trestu aplikovaném na Václavu Bítovském) nebyly vykonány a odsouzení byli pouze po určitou dobu drženi v celách hradu Špilberku, odkud byli po několika letech většinou propuštěni.⁷²⁹ Generální pardon navíc zbavoval nejpřísnějších trestů všechny osoby, které byly ochotny holdovat císaři a slíbily mu napříště zachovávat věrnost.⁷³⁰ Také v tomto ohledu se tedy potrestání moravských povstalců v ničem nelišilo od postupu v ostatních zemích monarchie, v tomto případě jsou srovnatelné především s rakouskými poměry. Na všechny odsouzené, ale také na velkou masu dalších osob zapojených do povstání, ale nepatřících mezi „*Hauptrebeln*“, se vztahovala sankce nepardonovatelná konfiskace. Konfiskovaných osob bylo na Moravě sice podstatně méně než v Čechách, ve srovnání s Rakousy nebo Uhrami však byl zdejší konfiskační proces také neobyčejně rozsáhlý a zahrnoval více jak dvě stě osob: od nejbohatších aristokratů, až po nejhudší šlechtice nedržící žádný pozemkový majetek. I když nakonec bylo i v případě majetkové držby na Moravě přistoupeno k několika individuálním milostem, lze o nich v globále hovořit jako o velmi důsledně aplikované sankci, bezprostředně či zprostředkovaně postihující poměrně široký okruh obyvatelstva země.⁷³¹ (Příloha II.4.)

Součástí konfiskačního procesu na Moravě bylo také hledání nových držitelů pro konfiskované statky, dočasně spravované císařskou dvorskou komorou. Císařské orgány se snažily konfiskované statky co nejdříve prodat nebo předat, aby předešly ztrátám způsobeným poničením statků válkou nebo povinnostmi splácet dluhy vázané na panstvích. K prodeji nebo předání proto byla poměrně rychle určena i dominia, z nichž se původně měla stát císařská nebo komorní panství, jako tomu bylo například u jihomoravské Břeclavi Ladislava Veleny ze Žerotína. Poměrně značná část zabavených moravských statků byla předána jako restituce. Zpravidla byly tímto způsobem do rukou původních držitelů, mezi nimiž měli prvořadě postavení Valdštejn, Liechtenstein a Dietrichstein, popřípadě jezuité a olomoucká kapitula, vráceny majetky, které jim na základě povstaleckých dekretů konfiskovali stavové v době povstání. Do stejné kategorie patřily také nejrůznější náhrady a kompenzace za válečné ztráty, které postihly císařovy moravské spojence. V dalších letech pak byly restituovány některé z císařských konfiskátů, jejichž původní držitelé byli dodatečně

(729) HRUBÝ, F.: *Pád českého povstání na Moravě 1620*. ČČH 29, 1923, s. 71–120, 358–388; FIALOVÁ, V.: *Václav Bítovský a Bobunka z Víckova*. Naše Valašsko 4, 1936–1938, s. 165–179; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*, s. 113–132, 359–365.

(730) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I, s. 183–192.

(731) MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 84–88; KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě*. In: Týž (ed.): *Morava v době renesance a reformace*, s. 81–95.

označeni jako nevinní nebo byli ochotni za oboustranně výhodných podmínek přestoupit na panovníkovu stranu.⁷³²

Převažující část moravských konfiskátů však byla buď bezúplatně předána, nebo za stanovenou cenu prodána zájemcům, kteří se o ně přihlásili při osobní audienci nebo prostřednictvím suppliky zaslané císaři. Agenda byla panovníkem obvykle poskytnuta k vyřešení úředníkům císařské dvorské komory nebo Dietrichsteinovi, který se s menší nebo větší úspěšností snažil do moravského konfiskačního procesu vnášet vlastní názory, pohledy a také osobní majetkové zájmy. Mezi nabyvateli konfiskátů na Moravě bylo mnoho příslušníků původní moravské středověké aristokracie, jako byli Liechtensteinové, Náchodové, Šlejnicové, Zahrádečtí, Kavkové z Říčan nebo Berkové z Dubé. Byli mezi nimi i zástupci šlechty, jež do země přišla po nástupu Habsburků na český trůn (a tím i moravský markraběcí stolec) a poměrně rychle se s místními podmínkami sžila, jako byli Dietrichsteinové, Althannové či Tiefenbachové. Třetí kategorii tvořily osoby, jež před Bílou horou na Moravě žádné statky nedržely a jež obvykle pocházely z prostředí vojenských velitelů (Collalto, Schaumburg, Breuner, Miniati), dvorských úředníků a obchodníků (Verdenberg, Villingner, Bonacina) nebo dvorských zaměstnanců (Gabelkover, Forteguerra, Fabelhaupt). Vedle poměrně silně působící zemské tradice, kterou podporoval i kardinál Dietrichstein a která napomáhala zachovat kontinuitu v pozemkové držbě, se výrazně projevila také blízkost Moravy a především její jižní části k centru monarchie. Mnohé osobnosti z okruhu císařského dvora proto usilovaly právě o zisk úrodných a bohatých moravských dominií, jež tak mohla sloužit nejen jako venkovské rezidence, ale případně i jako bezprostřední ekonomické a společenské zázemí pro jejich vídeňské sídlo.⁷³³ (Příloha II.5.)

Periodizace moravských konfiskací

Charakteristickým rysem pobělohorských konfiskací na Moravě bylo, že na rozdíl od průběhu analogického procesu v Čechách nebo ve Slezsku proběhly pouze v jedné rozsáhlé vlně, která postihla viníky stavovského povstání. Další vývoj v zemi sice přinesl ještě další vojenské vpády (Jan Jiří Krnovský, Gabriel Bethlen) a dokonce i rozsáhlou poddanskou vzpouru (Valaši), podpora ze strany místní šlechty však nebyla taková, aby za ni by-

(732) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 101–114; TYŽ: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozess*, s. 40–52; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*. ČsČH 22, 1974, s. 81–104.

(733) MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 81–104, zde s. 92; VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, s. 108–110; KNOZ, T.: *Moravská barokní šlechta*, s. 45–54, zde s. 47–50.

lo mimo již „prohlášené rebely“ přicházející s nepřátelskými vojsky ze zahraničí potřeba trestat další osoby.⁷³⁴ Držitelé moravských statků nebyli ani mezi spojenci Albrechta z Valdštejna z počátku třicátých let 17. století; na jeho stranu se tentokrát nepřipojili ani jeho někdejší věrní příznivci Jiří z Náchoda a Jan Křtitel z Verdenberga.⁷³⁵ Přesto lze při vědomí jisté relativnosti a neostrých kontur jednotlivých period proces pobělohorských konfiskací na Moravě rozdělit do několika období, ohraničených významnými právními akty určujícími jeho záběr, chod a podobu.⁷³⁶

Počáteční období pobělohorských konfiskací na Moravě probíhalo v letech 1621 a 1622. Císař Ferdinand II. tehdy rozhodl o způsobu potrestání účastníků povstání. Ve spolupráci s kardinálem Františkem z Dietrichsteina, který se musel okamžitě vrátit ze svého dočasného vídeňského exilu, vydal dekret, na jehož základě měly být všechny osoby zapojené do povstání potrestány konfiskováním majetku.⁷³⁷ Aplikování tohoto dekretu muselo předcházet vyšetřování a soudní proces s jednotlivými delikventy, ať již v přítomnosti, anebo v případě emigrantů v nepřítomnosti. Zároveň v tomto období proběhly první úkony bezprostředně spjaté s konfiskačním procesem, především ocenění panství a statků určených ke konfiskaci, jež prováděla speciálně jmenovaná komise. Pro uvedené období bylo charakteristické urychlené vydávání chybějících právních norem, jmenování komisařů a úředníků a hledání praktické spolupráce mezi císařem a jeho dvorskou komorou na jedné straně a moravským gubernátorem a jeho kanceláří na straně druhé. Podobně musel být nalezen model spolupráce mezi jednotlivými komisemi: vyšetřovací, exekuční, taxační, konfiskační a rekatolizační, v nichž byli zastoupeni jak císařovi a Dietrichsteinovi spolupracovníci, tak i loajální osoby z jednotlivých moravských stavů.⁷³⁸

(734) MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 99–162.

(735) Autoři, kteří se zabývali Valdštejnovým koncem, shodně popisují, kterak se až na určitou skupinu věrných od Valdštejna postupně odkláněli jeho někdejší přívrženci. Ti, kteří generalissima zcela neopustili, po jeho smrti buď spolu s ním ztratili hlavu (Trčka, Kinský, Schaffgotsch), nebo alespoň postavení u císařského dvora (Verdenberg). SUVANTO, P.: *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631–1634*. Helsinki 1963; KOLLMANN, J.: *Valdštejnův konec*. Historie 2. generalátu 1631–1634. Praha 2001, s. 192–227; JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*, především s. 525–531; TERSCH, H.: „Prudenter, sincere, constanter“, s. 82–III; KNOZ, T.: *Správní a hospodářská reforma na náměštiském panství*, s. 119–136.

(736) K periodizaci pobělohorského období na Moravě srov. KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 394–395. K tomu souhlasná i nesouhlasná reakce Thomase Winkelbaucera a Petra Mati.

(737) HRUBÝ, F.: *Odbady konfiskovaných moravských velkostatků*, s. 124–149, zde s. 125–126; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 77–80.

(738) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 105–109.

Moravský konfiskační proces pokračoval druhou fází, probíhající v letech 1622–1624. Na jeho počátku bylo vydání generálního pardonu, který ukončil kriminální část procesu a omezil jej pouze na proces konfiskační.⁷³⁹ V této době ještě pokračovaly taxace těch konfiskovaných statků, kam se komisaři v předchozích letech nedostali buď z časových důvodů, anebo kvůli válečné situaci. Správu nad zabavenými panstvími převzal gubernátor Dietrichstein a císařská dvorská komora, jejíž úředníci začali zjišťovat stav zabavených panství a určovat statky vhodné pro přímou císařskou správu. Hlavním charakteristickým znakem tohoto období moravského konfiskačního procesu však bylo přidělování konfiskátů zájemcům, kteří se o ně začali hlásit. V prvním období to byli především císařovi nejzasluhilejší spolupracovníci a také někteří drobnější aktivisté z panovníkova nebo Dietrichsteinova okolí. V počátečních měsících roku 1623 již na moravském území neprobíhaly boje regulérních armád, císařské orgány proto měly více času věnovat se přidělování konfiskátů.⁷⁴⁰ V tomto období jich bylo na základě císařských rezolucí přiděleno nebo prodáno nebývale velké množství. Zároveň bylo zjištěno, že cena konfiskovaných panství s pokračující nejistotou rychle klesá a že některá z nich stále ještě nebyla prodána pretendentským, kteří by byli ochotni zaplatit adekvátní částky a ještě na sebe převzít mnohdy vysoké dluhy. Konfiskace bylo potřeba uzavřít. Dietrichstein proto dostal za úkol vypracovat statistický přehled o dosavadním průběhu a momentálním stavu konfiskačního procesu, který v létě roku 1624 spatřil světlo světa pod názvem „Konfiskační a úpadkový protokol“.⁷⁴¹

Po vydání konfiskačního a úpadkového protokolu musel konfiskační proces i nadále pokračovat. Pro fázi z let 1624–1628 byla charakteristická zmenšující se intenzita předání a prodejů konfiskovaných statků, protože jich už kvantitativně nebylo potřeba prodat příliš mnoho. Charakteristickým rysem naopak bylo jednání o dodatečných změnách pravidel předání konfiskátů, tlak byl přitom vyvíjen především velkými aristokraty typu Gundakara z Liechtensteina. Kromě toho pokračovalo dodatečné vkládání konfiskátů do zemských desek moravských a upravovaly se některé právní principy nového stavu. Zároveň byla vedena jednání o převodech konfiskátů třetím osobám, ze strany těch nabyvatelů, pro něž byl zisk statků po moravských povstalcích především vhodnou příležitostí k finančnímu obohacení a kteří neměli zájem na Moravě dlouhodobě držet statky. Veškeré převody musel opět schválit císař na základě Dietrichsteinova dobro-

(739) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I, s. 288–290.

(740) MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 87–91.

(741) D'ELVERT, CH. (ED.): *Mährisches Confiscations- und Crida-Protocol*, s. 237–280; SLOVÁK, J. (ED.): *O konfiskovaných statcích na Moravě*; TÝZ (ED.): *Moravský konfiskační protokol*.

zdání. V letech 1624–1628 zároveň rostl rekatolizační tlak, takže se protireformační klauzule stále častěji dostávaly i do právních textů konfiskační agendy. Uvedená fáze proto také logicky vyvrcholila vydáním Obnoveného zřízení zemského.⁷⁴² (Příloha II.3.)

Právní akty z roku 1628 výrazně změnilly právní situaci v zemi, včetně konfiskačního procesu. Po smrti Karla z Liechtensteina a snížení pravomocí Františka z Dietrichsteina se poněkud změnilly principy správy země i řízení konfiskací. V tomto období pokračovaly trendy z let 1624–1628, především dokončování prodejů, nejružnější majetkoprávní spory a sekundární prodeje. Základní změnou oproti předchozímu období ovšem bylo, že se na trh s volnými statky vedle konfiskátů z předchozího období dostaly statky, které museli prodat šlechtici postižení protireformačními dekrety a Obnoveným zřízením. I když se právně nejednalo o konfiskaci, nýbrž o nucený prodej, šlo ve skutečnosti o pokračování dříve zahájeného procesu. Ve třicátých letech tento proces pomalu dozníval a situace se postupně stabilizovala, neboť Moravu bezprostředně nezasáhl ani saský vpád z roku 1631, ani valdštejské konfiskace z let 1634–1635. I když v rekatolizačních opatřeních, jež v některých ohledech na konfiskační proces navazovaly, pokračoval i nový císař Ferdinand III., lze smrt kardinála Dietrichsteina roku 1636, zahájení činnosti moravského královského tribunálu, resp. smrt Ferdinanda II. považovat za závěr moravských konfiskací, což dokazují i materiály císařské dvorské komory a dietrichsteinského rodinného archivu.⁷⁴³

Pobělohorské proměny v pozemkové držbě

Ze srovnání velké pozemkové držby na Moravě před zahájením konfiskačního procesu a po jeho skončení, které provedl František Matějka komparací údajů z předbělohorského soupisu moravské šlechty a jejího majetku s údaji obsaženými v lánových rejstřících, vyplývá několik závažných skutečností, podávajících svědectví o výsledcích a důsledcích moravských konfiskací.⁷⁴⁴ Na jejich základě doložil, že kvůli konfiskačnímu pro-

(742) K problematice nástupu protireformace po Bílé hoře na Moravě a ve střední Evropě MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992; HANZAL, J.: *Rekatolizace v Čechách*. Její historický smysl a význam. SH 37, 1990, s. 37–91; BIRELEY, R.: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation*. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini, S. J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill 1981; ČORNEJOVÁ, I.: *Pobělohorská rekatolizace*. Nátlak nebo chvályhodné úsilí? *DaS* 23, 2001, č. 4, s. 2–6; BALCÁREK, P.: *Z korespondence Carla Caraffy o pobělohorské Moravě*. In: Pocta Josefu Polišenskému. Olomouc 1996, s. 13–22.

(743) VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, s. 106–107.

(744) MATĚJKA, F.: *Bílá bora a moravská feudální společnost*, s. 81–104; KNOZ, T.: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozess*, s. 48–49.

cesu přišlo o své původní vrchnosti více jak dvacet tři tisíc poddaných. Z toho takřka 10 000 poddaných žilo před Bílou horou na statcích pánů, kteří museli emigrovat před hrdelním trestem, dalších 8 500 poddaných žilo na statcích šlechticů, jimž byly statky konfiskovány a jimž nezbylo než také opustit zemi, takřka 5 000 poddaných náleželo před Bílou horou pánům, kteří se nezúčastnili povstání, byli však ve dvacátých letech donuceni opustit své statky a poddané z náboženských důvodů. Mezi patnáctkou nejbohatších moravských aristokratů (bráno podle počtu poddaných na jejich državách, jež nebere v úvahu přirozený a válečný úbytek obyvatelstva) se přestala objevovat jména pánů z Lipé, z Minsterberka, z Kunovic, z Modřelic a z Hříště. Celá řada tradičních jmen moravských šlechticů na seznamu předních rodů zůstala i po Bílé hoře. Částečně to byla jména jednotlivců, kteří se ještě před Bílou horou zařadili mezi příznivce katolické církve a habsburské dynastie nebo kteří mezi ně z nejrůznějších důvodů přibyli bezprostředně po Bílé hoře. Samozřejmě, že v případě mnohých šlechticů uváděných v Matějkově tabulce vykreslující situaci ve čtyřicátých letech, již šlo o potomky bezprostředních účastníků konfiskačního procesu, kteří nejednou stáli u kořenů významných barokních aristokratických dynastií.⁷⁴⁵

V první řadě ztratili své statky všichni moravští nekatolíci, a to buď bezprostředně konfiskacemi, anebo nuceným odprodejem. V určité míře ovšem jejich statky zůstaly alespoň v držení bližšího nebo širšího okruhu příbuzenstva. Tak tomu bylo například při převzetí statků Karla staršího ze Žerotína vzdáleným synovcem Baltazarem ze Žerotína, statků Volfa Dětricha z Althannu jeho bratrem Michaelem Adolfem z Althannu, majetků Volfa Zikmunda Jankovského z Vlašimi jeho bratrem Fridrichem Jankovským z Vlašimi nebo panství Kateřiny z Valdštejna synovcem Rudolfem z Valdštejna. Podobné pravidlo bylo uplatněno i při odebírání a přidělování funkcí, když hodnost maršálka Českého království převzal po Pertoldu Bohobudovi z Lipé jeho vzdálený příbuzný Lev Burian Berka z Dubé, nebo když spolu se statky převzal po svém bratrovi výše jmenovaný Fridrich z Vlašimi i úřad taxačního komisaře. V největší míře ovšem statky hlavních představitelů moravské nekatolické šlechty získal „klan“ Liechtensteinů. Karel z Liechtensteina se zmocnil rozsáhlého majetku Ladislava Veleny ze Žerotína, Maxmilián si na krátkou dobu svého života přivlastnil

(745) MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 85–93; KNOZ, T.: *Moravská barokní šlechta*, s. 46–51; WINKELBAUER, T.: *Krise der Aristokratie? Zum Strukturwandel des Adels in den böhmischen und niederösterreichischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*. MĚG 100, 1992, s. 328–353; JUROK, J.: *Šlechtické zemské úřady a rodová majetková moc v předbřlohorských Čechách a na Moravě (1526–1620)*. ČMM 110, 1991, s. 239–252; TÝZ: *Příspěvky ke studiu sociální a majetkové struktury předbřlohorské feudální třídy a k otázce příčin českého stavovského povstání*. SCH 14, 1984, s. 43–75; WINKELBAUER, T.: *Wandlungen des mährischen Adels*, s. 16–36.

statky po pánech z Kounic, nejmladšímu bratru Gundakarovi se podařilo získat statky po pánech z Lipé a po pánech z Kunovic.⁷⁴⁶

Až na několik výjimek (jednou z nich byl rakouský dvorský kancléř Verdenberg, který ovšem své moravské statky nezískal bezprostředně z konfiskací) se mezi nejbohatšími aristokraty pobělohorského období nevyskytoval žádný jednotlivec, který by buď osobně nebo prostřednictvím svých rodičů neměl v zemi inkolát již před rokem 1620. Mezi nejbohatší šlechtice i nyní patřili četní příslušníci starých českých rodů, jejichž mateřskou řečí byla čeština a kteří češtinu alespoň jako druhou řeč používali i v pobělohorském období. Byli mezi nimi zástupci Kouniců, Lobkoviců, Slavatů, Žerotínů, Potnštejnů, Náchodů, Valdštejnů. Na druhou stranu ovšem do skupiny patnácti nejbohatších rodů patřili také příslušníci cizích rodů, které však na Moravě působily již před Bílou horou. Byli to Salmové a Forgáčové. Mezi patnáctku nejzámožnějších naopak překvapivě nepronikl nikdo z rodin reprezentujících vojenskou a úřednickou šlechtu, které se v konfiskačním procesu angažovaly velmi aktivně, získávaly ovšem spíše menší statky: Breunerové, Schaumburgové, Collaltové, Oppersdorfové. V tomto ohledu se situace na Moravě podstatně lišila od situace v Čechách, kde se díky pobělohorským a obzvláště díky valdštejnským konfiskacím právě tyto společenské složky výrazně prosadily. Konfiskační proces na Moravě by pravděpodobně více kopíroval konfiskace v Čechách, kdyby Albrecht z Valdštejna neprodal své východomoravské statky bezprostředně po jejich pobělohorské restituci, tedy ještě před svým upadnutím do císařské nemilosti.⁷⁴⁷

Před zahájením moravských konfiskací roku 1619 i po jejich skončení kolem roku 1640 byl nejbohatším moravským šlechticem „vůdce a vladař domu liechtensteinského“, kterým byl v prvním případě kníže Karel z Liechtensteina a v druhém případě jeho syn Karel Eusebius z Liechtensteina. Karel Eusebius již ovšem držel majetky, na nichž žil více jak trojnásobný počet poddaných nežli na statcích jeho otce. Nárůst majetku u nejbohatších aristokratů na úkor malé šlechty se netýkal pouze Karla z Liechtensteina a lze ho považovat za obecný trend. Mezi čtyřmi nejbohatšími šlechtici se spolu se synovcem kardinála Dietrichsteina Maxmiliá-

(746) WINKELBAUER, T.: *Lichtenštejnové jako „šlechta nezaujímá hranice“*, s. 215–222; OBERHAMMER, E.: *Viel ansehnliche Stuck und Güeter*, s. 33–45; KNOZ, T.: *Liechtensteinové, Morava a Valtice*, s. 301–315.

(747) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 165–194; FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, s. 195–224. Srov. též MÍKA, A.: *Majetkové rozvrstvení české šlechty*, s. 45–73. Osoby, které paralelně vystupovaly v konfiskačním procesu v Čechách i na Moravě, byly na straně konfiskovaných i nabyvatelů konfiskátů. Totéž by ovšem bylo možno říci například o vztahu mezi Moravou a Rakousy. BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*.

nem ocitli i oba dva mladší bratři Karla z Liechtensteina Maxmilián a Gundakar. Postavení Liechtensteinů a Dietrichsteinů, výrazně angažovaných v procesu konfiskací, jež bylo dosti silné již v předbělohorském období, se tedy ještě posílilo. Vzrostlo na takovou míru, že se vedoucí příslušníci těchto dvou knížecích rodů prakticky vyčlenili z prostředí moravské šlechty. Lze konstatovat, že pobělohorský proces v tomto ohledu situaci na Moravě v porovnání s předbělohorským stavem nezměnil, ale naopak ještě akceleroval některé dřívější trendy. V tomto ohledu se situace na Moravě tedy spíše podobala poměrům v Rakousích nežli v Čechách, kde se po Bílé hoře díky ziskům Eggenbergů nebo Trauttmansdorffů poměry v majetkové držbě radikálně proměnily.⁷⁴⁸ (Příloha II.6.7.)

Dlouhodobé důsledky moravských konfiskací

Z výše citovaného Matějкова srovnání stavu moravské šlechtické společnosti na prahu konfiskací a po jejich skončení vyplývají některé závažné skutečnosti o povaze pozemkové držby na Moravě. Nehovoří se v něm ale o společenských proměnách působících v dlouhodobém měřítku ani o osudech méně majetných nabyvatelů pobělohorských konfiskátů, kteří sice nemohli soutěžit s Liechtensteiny nebo Dietrichsteiny, pro sociální i kulturní charakter barokní Moravy měli v mnohých případech nezastupitelný význam. V jeho tabulkách se neprojevovaly ani změny, ke kterým na Moravě došlo těsně před koncem třicetileté války a které mezi přední moravskou šlechtou vynesly některé nové osobnosti, především Ludvíka Raduita de Souches a Jana z Rottalu, jimž se podařilo využít období poválečné stabilizace k zisku rozsáhlých držav a k vybudování rodové tradice.⁷⁴⁹

(748) František Matějek ve své citované stati o proměnách šlechtické společnosti na Moravě uveřejnil na základě studia lánových rejstříků následující tabulku, jež k roku 1644 odráží majetkové rozvržení moravské šlechty: 1. Karel Eusebius z Liechtensteina 9 3449 poddaných; 2. Maxmilián z Dietrichsteina 5 628; 3. Gundakar z Liechtensteina 3 906; 4. Maxmilián z Liechtensteina 2 204; 5. Lev Vilém z Kounic 2 085; 6. Václav Eusebius z Lobkovic 1 903; 7. Jáchym Ondřej Slavata z Chlumu 1 681; 8. Baltazar ze Žerotína 1 565; 9. Jan Burian Zampach z Potníštejna 1 541; 10. Julius ze Salmu 1 535; 11. Jan Křtitel z Verdenberga 1 480; 12. František z Magni 1 463; 13. Ferdinand Leopold z Náchoda 1 415; 14. Mikuláš Forgáč z Gýmeše 1 260; 15. František Adam z Valdštejna 1 175. MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 92.

(749) Tyto skutečnosti naopak zaznamenal Josef Válka, který hovoří o výměně generací na přelomu třicátých a čtyřicátých let 17. století. Kromě Rottala a de Souchese Válka připomíná ještě význam Františka z Magni. Do této generace by ještě nepochybně patřil také Gabriel Serényi a Julius ze Salm-Neuburgu. VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, kap. Nová generace a švédská okupace, s. 107–114. Velkého nárůstu majetku Liechtensteinů a Dietrichsteinů z pobělohorských konfiskací si byli vědomi a kritizovali ho i mnozí současníci či příslušníci následujících generací moravské šlechty. Jeden takový pamflet je zachován i v Rodinném archivu Berchtoldů.

Mezi nabyvateli konfiskátů se našla celá řada osob, které získané statky bezprostředně po Bílé hoře prodaly a koupily naopak statky jiné nebo ze země zcela odešly. Tento postup velmi často zvolili někteří vojenští velitelé a důstojníci, pro něž pobělohorské konfiskace znamenaly především majetkové zisky, kteří se však nechtěli vázat na jedno místo. Stejně tak ovšem konfiskáty rychleji či pomaleji prodávaly nebo směňovaly i osoby pocházející z jiných společenských složek: Ostašovští z Ostašova, Miniati-ové, Loebové, Seighardové, Melssingové, Villingerové, Breunerové, Nusserové, Kratzerové, Bonacinové, Náchodové, Contencroy, Meggauové a mnozí další. Jejich jména se mezi držiteli moravských statků již buď neobjevují vůbec, anebo se objevují pouze na některých získaných statcích či na jiných dominiích nežli na těch, které jejich nositelé získali bezprostředně z konfiskací. Tak tomu bylo například u Kratzerů, Breunerů, Miniatiů nebo Ostašovských. Mezi rychlými prodejci moravských statků však byli i někteří významní aristokraté, kteří na Moravu přišli v předbělohorském období, po Bílé hoře na Moravě statky buď restituovali nebo nově získali, a nyní se rozhodli své osudy spojit s jinými zeměmi České koruny či habsburské monarchie. To se týkalo bezprostředně po Bílé hoře hlavně Albrechta z Valdštejna a s jistým časovým odstupem Václava Eusebia z Lobkovic.⁷⁵⁰ Podobný postup nabyvatelů moravských konfiskátů se však týkal i rodů, které své statky dokázaly držet i přes bělohorské období, nicméně se jich ještě v průběhu války zbavily. Důvodů k odprodejům statků však v pobělohorském období mohla být celá řada a nepochybně mezi ně patřil i úpadek a vymírání některých rodů. Podobné postupy v každém případě příliš nepomáhaly navození stabilního majetkoprávního stavu v zemi, byly však přirozeným důsledkem konfiskačního procesu i probíhající války. Na druhou stranu je nutno konstatovat, že podobné procento „proměnlivého majetku“, jehož držitelé se přibližně každou druhou generací měnili, lze zaznamenat i v předbělohorské mírové epoše a je zcela normálním projevem majetkoprávních vztahů.⁷⁵¹

Ani konfiskační proces však na Moravě zcela neodstranil společenskou kontinuitu a stabilizační společenské prvky. Několika moravským šlechtickým rodům se přece jen podařilo přežít bělohorské období a dokonce

MZA BRNO, G 138, Rodinný archiv Berchtoldů, inv. č. 593, kart. 199, Pamflet na konfiskační protokol po Bílé hoře, namířený proti Liechtensteinům a Dietrichsteinům.

(750) JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*; KOVÁŘ, M.: *Albrecht z Valdštejna – hospodář a podnikatel*. Historický obzor 5, 1994, č. 9, s. 194–199; KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 258–284.

(751) Časté prodeje majetků v předbělohorské epoše lze zaznamenat na základě studia moravských zemských desek, jak to ostatně učinil již Ladislav Hošák při přípravě svého místopisu. HOŠÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*.

vytvořit aristokratickou dynastii spjatou s původními rodovými državami. Zpravidla to byly tradiční katolické rody, které podporovaly habsburskou politiku ještě před Bílou horou, nebo rody předbělohorských konvertitů, a proto mohly své majetky v dlouhodobé perspektivě nejen zachovat, ale ještě rozšiřovat. Oblast mezi Valticemi, Lednicí (a později i Břeclaví) podobně jako Černá Hora po celé barokní období náležela Liechtensteinům, mikulovské panství bylo tradiční základnou moci Dietrichsteinů. Na Telči poměrně dlouhou dobu žili Slavatové z Chlumu a na Tovačově Salm-Neuburgové. Rottalové udrželi podobnou kontinuitu na Napajedlích a díky osobnosti Jana z Rottalu své dosavadní državy na východní Moravě na sklonku třicetileté války ještě podstatně rozšířili. Analogicky tomu bylo s rodinou Serényiů a jejím původním moravským rodovým dominiem Světlov, a také s rodinou Doczyů na Vizovicích. Z rodin konvertitů se dlouhodobě prosadili Althannové na Jaroslavicích a s jistou přestávkou také na Vranově nad Dyjí, k tomu ještě přikoupili jihomoravské Hrušovany nad Jevišovkou. V případě panství Slavkov u Brna a Uherský Brod díky konverzi Lva Viléma z Kounic došlo k zachování kontinuální držby tohoto rodu, jehož někteří příslušníci skončili ve skupině konfiskovaných osob. Na Třebíčsku dlouhodobě disponovali rodovými majetky potomci Kateřiny, resp. jejích příbuzných Adama a Rudolfa z Valdštejna. Po určitou dobu se navíc udrželi i na Židlochovicku. Velké Losiny, nedaleký Vízemberk/Loučnou i východomoravské Valašské Meziříčí se za cenu konverze podařilo na dlouho vlastnit zdejší větví Žerotínů. Minsterberkům se zase po značnou část 17. století dařilo zachovat panství Šternberk. Stejně tak lze hovořit o kontinuitě některých méně slavných rodů, původně pocházejících z prostředí nižší šlechty: Jankovských z Vlašimi na Bítově, Pruskovských z Pruskova na Bzenci, Petřvaldských na Střílkách a později i Buchlovicích, Bartodějských na Velkých Opatovicích či Morkovských ze Zástřizl na Boskovicích. Rodová a sídelní kontinuita s předbělohorským obdobím tedy byla na Moravě podstatně silnější, než by se vzhledem k rozsahu a přísnosti moravských pobělohorských konfiskací mohlo apriori předpokládat. Zatímco některé významné (a velmi často i původem starobylé česky hovořící) aristokratické rodiny na Moravě o svůj majetek díky konfiskacím zcela nebo téměř zcela přišly, bylo minimálně dvacítkou předních aristokratických rodů umožněno kontinuitu si zachovat. Tato skutečnost dokazuje, že změny poměrů, jakými byly třeba protireformace a rekatolizace, právní, ekonomické, sociální i kulturní proměny, nemusely být vázány výhradně na likvidaci starých a příchod nových rodů.⁷⁵²

(752) Výzkumy o barokní šlechtě na Moravě nejsou dosud v takovém stadiu, aby poskytovaly dostatečně mnohovrstevný a detailní obraz. Přesto lze říci, že bělohorským obdobím prošla šlechta na Moravě s méně hlubokými šrámy, než jak tomu bylo v Čechách. I přes roz-

Ani výše uváděné okamžité či brzké prodeje ze strany nabyvatelů konfiskátů, ani kontinuita zmiňované dvacítky předbělohorských moravských aristokratických rodů neznamenala, že by do moravské šlechtické společnosti díky pobělohorským konfiskacím a dalším paralelním či následným procesům nepronikly nové rodiny a že by jimi nebyla moravská společnost výrazně ovlivněna. V průběhu pobělohorského období vytvořily jistou dynastičnost na svých državách také mnohé šlechtické rody, které je získaly až po Bílé hoře: Liechtensteinové na Moravské Třebové, Uherském Ostrohu a Moravském Krumlově, Liechtensteinové-Castelkornové na Bludově a později i na Telči, Collaltové na Brtnici, Schaumburgové na Moravských Budějovicích, Rottalové na Bystřici pod Hostýnem a Holešově, Questenbergové na Jaroměřicích nad Rokytnou, Serényiové na Lomnici, Luhačovicích a Miloticích, Verdenbergové (a kontinuálně Enkevoitové a Kufsteinové) na Náměšti nad Oslavou, Magnisové na Strážnici, de Souchesové na Jevišovicích. Příslušníci uvedených aristokratických rodů do dějin země samozřejmě vstoupili velmi různorodým způsobem. Mnozí z nich se ovšem se zdejším prostředím výrazně sžili a angažovali se ve správě země a předčili tak i mnohé příslušníky moravské „knížecí vrstvy“. Na zámcích všech uvedených šlechticů, jež byly přestavěny ještě v průběhu třicetileté války nebo bezprostředně po jejím skončení, začal být organizován čilý společenský a kulturní ruch. Noví držitelé moravských statků také ovlivnili hospodářské systémy uplatňované v zemi. Charakteristickým rysem pobělohorské šlechtické společnosti, k jehož konstituování přispěly výsledky pobělohorských konfiskací, byl přirozený trialismus mezi koncentrací na prostředí vlastních držav, prostředí země a prostředí panovnického dvora.⁷⁵³

Pobělohorský konfiskační proces na Moravě nepochybně vedl k centralizaci majetkové držby do rukou vysokých aristokratů na úkor nižší ry-

sáhlé konfiskace na samém prahu barokní epochy se zachovala jistá kontinuita s předbělohorským obdobím. Ani to ovšem nezabránilo přirozené tendenci, díky níž na Moravu postupně přicházeli příslušníci nových rodů a díky níž se mezi šlechtickou společností dostávali také různí povýšení měšťané, úředníci a podnikatelé. I přes nebyvale silné postavení olo mouckého biskupství a postupně narůstající význam měšťanstva to byla do značné míry právě šlechta, kdo díky schopnosti přizpůsobit se novým podmínkám provedl zemi směrem k osvícenství a novověké společnosti. KNOZ, T.: *Moravská barokní šlechta*, s. 45–54. PRESS, V.: *Adel in den österreichisch-böhmischen Erblanden und im Reich zwischen dem 15. und dem 17. Jahrhundert*. In: Knittler, H. (ed.): *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession. 1500–1700*. Wien 1990, s. 19–31; WINKELBAUER, T.: *Krise der Aristokratie?*, s. 328–353; BŮZEK, V. – MAŤA, P.: *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des ‚Absolutismus‘*. In: Asch, R. G. (ed.): *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (1600–1789)*. Köln – Weimar – Wien 2001, s. 287–322; POLIŠENSKÝ, J. – SNIDER, F.: *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*. ČČH 20, 1972, s. 515–526.

(753) KNOZ, T.: *Moravská barokní šlechta*, s. 48–49.

tířské šlechty. Ani tento proces ovšem nebyl absolutní, neboť v moravské společnosti i během 17. století původní i nově příchozí představitelé nižší šlechty stále nacházely uplatnění. Osoby typu Václava Šubíře z Chobyně (jenž může být považován za moravskou obdobu Pavla Michny z Vacínova), Šimona Kratzera ze Schönsberga nebo Arnošta Platejse z Platenštejna dokonce dlouhodobě, nebo alespoň dočasně našly místo mezi pobělohorskou společenskou elitou.⁷⁵⁴ Nižší šlechta díky majetkové centralizaci a změnám ve stylu hospodaření zdánlivě přicházela o své postavení a životní styl již v předbělohorském období. Zároveň ovšem probíhal proces byrokratizace státní i patrimoniální správy. Nižší šlechtici se tak v poměrně velkém počtu uplatnili jako vyšší i nižší úředníci. Konfiskační proces, poskytující prostor pro jejich osobní angažovanost, jim navíc často umožňoval překračovat profesně-sociální hranici mezi těmito dvěma kategoriemi, stejně jako ekonomicko-sociální hranici mezi drobnými držiteli nevelkých a ekonomicky málo prosperujících statků a nabyvateli výnosných konfiskátů. Mezi úřednickými rody, které vyšly z prostředí drobné šlechty a vrchnostenské úřední správy, byli Petřvaldští z Petřvaldu, Jakartovští ze Sudic, Nusserové z Nussegu, Oppendorfové z Oppersdorfu, Ullendorfové, Ledeničtí z Ledenic, Chorynští z Ledské. Stále častěji se však v uvedeném prostředí vyskytovaly i osoby, které vyšly z měšťanského prostředí a do šlechtického stavu byly povýšeny na základě svého vzdělání a pracovních schopností. Mnohé z nich navíc přišly z ciziny a na Moravě získaly inkolát a statky jako atribut svého nového sociálního postavení. Opět pouze jako příklad lze uvést alespoň Kaltschmidta z Eisenberga, Napora z Borkovan nebo Merckena z Mercken. V každém případě se lze domnívat, že rozmach úřednické šlechty, k němuž na Moravě došlo během 17. století, je projevem obecnější tendence směřující k dlouhodobé proměně struktury šlechtické společnosti. Na rozdíl od klasického stavovského období u nich nebyl přidělený úřad důsledkem sociálního statutu, nýbrž

(754) Václav i Karel Šubířové z Chobyně se účastnili stavovského povstání na Moravě. Karel byl zaznamenán v konfiskačním a úpadkovém protokolu mezi postiženými osobami. Václav se poměrně rychle stačil dostat na císařskou stranu a z celého konfiskačního procesu výrazně profitovat. Václav Šubíř byl v předbělohorském období úředníkem na Rájci, nedaleko něž měl i svůj dvůr. Do rytířského stavu byl přijat roku 1612. V době stavovského povstání byl stavovským proviantním mistrem. Přesto byl v pobělohorském období císařem omilostněn a vstoupil do jeho služeb. To mu umožnilo vytvořit na barokní Moravě dlouhou rodovou tradici. PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*, s. 239–240. Šimon Kratzer ze Schönsberga se v konfiskačním procesu začal angažovat jako dietrichsteinský úředník. Vykonával četné komisařské funkce a stal se také nabyvatelem některých důležitých konfiskátů, především v oblasti západní Moravy a Českomoravské vrchoviny. TAMTĚŽ, s. 533. Zřejmě nejspěšnější osobou z uvedeného společenského okruhu byl Jan Arnošt Platejs z Platenštejna, který to, byť pouze na krátkou dobu, dotáhl až do funkce olomouckého biskupa. O Arnoštu Platejsovi LÍVA, V.: *Jan Arnošt Platejs z Platenštejna*, s. 15–78, 293–336.

v mnohých případech naopak změna sociálního statutu pouze následovala úřad dosažený na základě vzdělání i schopnosti orientovat se v prostředí.⁷⁵⁵

Výsledky a důsledky konfiskačního procesu na Moravě i přes zachování jisté společenské kontinuity nepochybně měly v mnohých ohledech komplexní a dlouhodobý charakter. Moravská šlechtická společnost se postupně stala poněkud méně svázanou s prostředím vlastní země a stala se politicky, sociálně i kulturně více otevřenou směrem k panovnické rezidenci, ostatním zemím habsburské monarchie i vzdálenějším evropským oblastem, což alespoň částečně nahradilo konfesní unifikaci. Analogické procesy, jež se ve vztahu k předbělohorskému období vyznačují zároveň jistou mírou kontinuity i diskontinuity, lze ostatně v souvislosti s konfiskačním procesem sledovat i mezi ostatními společenskými vrstvami na Moravě. (Příloha III.1.2.3.)

(755) KNOZ, T.: *Moravská barokní šlechta*, s. 50–51.

